

УДК: 329.733(497.11)“1943/1945”
355.099
94(497.11)“1943/1945”
COBISS.SR-ID 180546057
DOI број: 10.5937/vig2501091Z

Језик рада: Српски
Примљен: 30.04.2025.
Прихваћен: 16.06.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Милутин Живковић, виши научни сарадник
Институт за савремену историју
Београд, Република Србија
E-mail: mzivkovickv@gmail.com

НА ТРАГУ „ВЕЛИКЕ АЛБАНИЈЕ”. ОРУЖАНА ФОРМАЦИЈА СЈЕНИЧКЕ „V БАНДЕ” (1943–1945)

АПСТРАКТ: раду се говори о настанку и деловању квислиншке паравојне формације познатије као „V банда”, која је у каснијим фазама окупације деловала на простору Сјеничког среза и околних срезова. Акценат је стављен на политичку позадину целог пројекта, који је сагледан из ширег контекста односа између италијанских режима у Албанији и Црној Гори, албанских власти из Тиране, те немачког фактора, са представницима елите старорашких муслимана у Другом светском рату. Рад је писан на основу архивског материјала који се налази у Војном архиву и Државном архиву Србије у Београду, Историјском архиву „Рас” у Новом Пазару, Историјском архиву Ужице, Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, Централном државном архиву у Тирани и Савезном архиву у Берлину.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сјеница, муслимани, „V банда”, „вулнетари”, Албанија, Црна Гора, Италијани, Франческо Јакомони, Карло Умилта, Осман Ђесовић

Погођен последицама догађаја који су пратили почетак Другог светског рата у Југославији, простор Старе Рашке убрзо по окупацији земље потонуо је у анархију. Хаос на готово преко ноћи насталом граничном појасу између четири нове политичке творевине (НДХ, Албаније, окупиране Србије и Црне Горе) постаје расадник бројних паравојних снага верског, војног, политичког или идеолошког карактера, од сеоских стража, преко стајаћих (контра)герилских јединица, до елитних одреда при окупационим војним и(ли) полицијским снагама. У тој широкој лепези своје место је 1943–1945. нашла и оружана формација сјеничке „V банде”.

Та чињеница отвара, даље, неколико питања. Пре свега о каквој се јединици радило и шта ју је издвајало у односу на друге колаборационистичке снаге на локалу? Шта је био циљ њеног настанка? Како је изгледао тај процес? Да ли је и у којој мери била везана за окупатора? Какви људи су попунили старешински кадар? Затим, против кога и где је „V банда” вршила војне операције? Да ли је починила ратне злочине, односно каква је, сходно томе, била послератна судбина њених припадника?

Сјенички муслимани и „grande albania”¹

После пропасти Краљевине Југославије муслимански прваци са простора Сјеничког среза окренули су прамац свог политичког деловања ка новој хрватској држави. Код већине овај гест био је одраз жеље за припајањем Старе Рашке Босни и обнове политичких и економских привилегија које су уживали у време Османског царства. НДХ је за муслимане била и залог њиховог доминантног положаја у односу на локалне Србе, па су се агилно, уз симпатије према усташком режиму, ангажовали на политичком и војном плану. Истовремено се „трговало” идентитетом, тако што су се муслимани, зависно од тренутних политичких циљева, изјашњавали као етнички „Хрвати” или, видећемо, „Албанци”.²

¹ Италијански термин за етничку албанску државу, често коришћен у пропаганди за време окупације у Другом светском рату. Видети: *Tomori*, 20. 4. 1941, 1; *Tomori*, 11. 11. 1941, 3. итд.

² Милутин Живковић, „У потрази за идентитетом. Албанство и хрватство старорашких муслимана током Другог светског рата”, *Мултиетничка држава и национални идентитети: српско искуство у 20. веку*, ур. Станислав Сретеновић (Београд: Институт за савремену историју, 2024), 120–130.

Италијански протекторат Краљевина Албанија представљао је резервну опцију. Ратни услови ће је, међутим, убрзо наметнути као главни циљ муслиманских првака из сјеничког краја, поготово када је у јесен 1941, под притиском Италијана, администрација усташког режима заувек напустила простор Старе Рашке.³ Од тог тренутка Албанија је виђена као држава која је могла да подмири горепоменуте политичке и економске интересе, али и да пружи помоћ у окршају са Србима који се разбуктао захваљујући политици НДХ. Очи сјеничких муслимана гледале су пре свега према Метохији, односно властима Пећке префектуре са центром у истоименој варошици. Оне ће током рата бити њихов посредник у комуникацији са Тираном. У сличном политичком контексту деловале су и муслиманске вође из новопазарског, беранског и бјелопољског краја (Горњег и Доњег Бихора), а Тутин и Рожаје су већ 1941. постали део „Велике Албаније”.⁴

Приближавање Албанији је, међутим, водило у дубљу колаборацију са италијанским окупатором, започету у јесен 1941. године. Она ће, барем када су у питању сјенички муслимани, потрајати све до капитулације Италије две године касније, како са режимом у Црној Гори, тако и са властима у Албанији. Наравно, различитим интензитетом у зависности од догађаја на терену.

На другој страни, влада албанског премијера Мустафе Крује (Круја) била је незадовољна разграничењем окупираних Црне Горе, али и Србије, са Краљевином Албанијом.⁵ Између осталих, био је споран простор десне обале Лима у Старој Рашки, односно цео Сјенички и делови Милешевског (укључујући Пријепоље) Бјелопољског (укључујући Бијело Поље) и Беранског среза.⁶ Крујина влада желела је да их види у оквиру своје државе. Но Италијани, не желећи да додатно провоцирају Србе у Црној Гори, поготово после устанка 1941, нису подржали те намере.⁷

³ Milutin Živković, *NDH u Srbiji. Ustaški režim u Priboju, Prijepolju, Novoj Varoši i Sjenici* (travanj-rujan 1941), (Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2020), 259–273.

⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија. Поријекло – идеје – пракса* (Београд: Војноисторијски институт, 1995), 302; Ali Hadri, „Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji”, *JlČ*, 2/1965, 40.

⁵ Luca Micheletta, *La Resa dei conti. Il Kosovo, l'Italia e la dissoluzione della Jugoslavia (1939–1941)*, (Roma: Dipartimento di Studi Politici – “Sapienza”, 2008), 131–133.

⁶ На овакав став није утицала чињеница да се из Тиране није баш најпрецизније „видела” Сјеница. Локална штампа ју је смештала у хрватски етнички простор, док ју је географски, на једној карти, лоцирала у долини Дрине! *Tomori*, 18. 5. 1941, 1.

⁷ Carlo Umiltà, *Jugoslavia e Albania. Memorie di un diplomatico* (Italia: Garzanti, 1947), 147–148.

Овом питању приступало се са становишта наводне етничке доминације Албанаца на поменутом простору, мада су постојали и реалнији економски интереси. Косовски комитет је, на пример, још током 1941. изашао са подацима да у срезовима Сјеница, Беране и Бијело Поље, укључујући и Тутин, Рожаје и Н. Пазар, живи око 60.000 Албанаца и 30.000 „Бошњака”.⁸ Италијанске власти у Албанији су стога разрадиле план о „размени албанског и словенског становништва” са обе стране црногорско-албанске границе, који ипак није спроведен у дело.⁹

Током 1942. дошло се до компромисног решења. Простор десне обале Лима, уз крајеве око Улциња, Скадра, Плава и Гусиња, остао је под управом италијанских војних власти у Црној Гори, док је цивилна администрација поверена посебном Цивилном комесаријату за територије са мешовитим становништвом. Према одлуци италијанског Министарства иностраних послова (МИП) ту функцију је у јулу 1942. преузео Карло Умилта (Umilta), раније цивилни комесар за Косово и западну Македонију.¹⁰

Из документације албанске провинијенције, даље, сазнајемо како је територија десне обале Лима била означена за „неутрални простор / мешовиту зону” („3. неутрална зона” са „мешовитим становништвом”), којој су, поред Сјенице, припадали Пријепоље, Бијело Поље и Беране. Италијани су, могуће, дали извесне гаранције влади у Тирани у правцу формирања „аутономне албанске управе” на овом делу Старе Рашке.¹¹ Већи део локалних муслимана подржавао је намеру Крујине владе да га дефинитивно припоји Албанији.

Већ током новембра 1941. у Тирану је кренула делегација из 28 села Сјеничког, Бјелопољског и Беранског среза. Њених 25 чланова је тамо, наводно у име 50.000 муслимана, предало петицију за уједињење са „албанском отаџбином”. Притом су истакли да се код ових муслимана одувек радило о „албанским осећањима, крви, језику, традицији, обичајима”.¹²

У марту су се муслимани из Бјелопољског, односно, како стоји, из „Потпрефектуре Лим”, обратили Мустафи Круји, тражећи припајање ових области „мајци Албанији”. Петиција је послата преко албанс-

⁸ Arkivi Qendror i Shtetit (AQSh), fondi 167, v(iti) 1941, dos(ja) 171, dok(ument) 1.

⁹ F. Godi, 55, 57.

¹⁰ C. Umilta, *op. cit.*, 105-106, 148.

¹¹ AQSh, fondi 166, v. 1942, dos. 86, dok. 3; Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME), 9. Armata, N-6/1196, All(egato) n(umero), 71.

¹² AQSh, fondi 149, I, dos. 1184, dok. 19.

ког префекта у Пећи Тафила Бољетинија (Boletini), који ју је и лично подржао.¹³ Сличан апел „албанског народа” Бољетини је примио нешто раније или истовремено са Пештери и из Сјенице. У сваком случају, пећки префект оставио је коментар да је припајање десне обале Лима, Сјенице и Пештера „од великог значаја”, поготово за „пећку област, како са стратешког, тако и са националног, политичког и економског становишта”.¹⁴ Бољетини је такође имао отворену подршку Екрем-бега Вљоре (Vlora), министра за ослобођене територије при тиранској влади, који је столовао на Косову.¹⁵

Италијанске власти у Црној Гори, превасходно оличене у личности гувернатора Алесандра Пирција Биролија (Biroli), нису благонаклоно гледале на захтеве муслимана за променом граница. Током лета (можда и јесени) 1942. кренуле су стога у неку врсту дипломатске офанзиве. Бироли је тада тражио дефинитивно „анектирање” делова Сјеничког среза који су остали у Албанији (две општине Потпрефектуре Тутин). На лице места послата је и војна комисија да испита могућност имплементирања ове одлуке. За њом су имали да се врате протерани Срби мештани.

Цивилни комесар Умилта, добар Биролијев сарадник из претходног периода окупације, подржао је ову, као и, изгледа, друге његове иницијативе („лични односи су нам увек били одлични”).¹⁶ Он је са сарадницима посетио градове у „мешовитој зони”, рачунајући и Сјеницу. На терену је закључио да је пропаганда за прикључење овог простора Албанији узела толиког маха да је његов долазак представљен у народу као дефинитивни крај тог процеса, мада је Умилта то недвосмислено порицао. И у наредном периоду се, према сопственим речима, „стрпљиво” борио против овакве пропаганде која је стизала из правца Косова.¹⁷

¹³ „Унија наше земље са албанском домовином била би ... елемент од фундаменталног значаја за будућност саме етничке Албаније – ми бисмо, без размишљања, били гвоздена авангарда потомака... Албаније, у сарадњи са нашом браћом, чинили бисмо чуда”, стоји у документу. *Ibid*, v. 1942, dos. 353, dok. 30; *Ibid*, dok. 31

¹⁴ Да ово нису биле изоловане ситуације говори Бољетинијева порука Круји да су му се „изнова појављивале” делегације из Старе Рашке које су тражиле сједињење са Албанијом. *Ibid*, dos. 353, dok. 14; *Ibid*, dok. 15; Милутин Живковић, *Стара Рашка под италијанском окупацијом*, I (Београд: Институт за савремену историју, Catena Mundi, 2020), 395.

¹⁵ С. Umilta, *op. cit.*, 148.

¹⁶ Умилта ипак наводи да га је ценила и албанска страна, те да је временом успео да пронађе некакав „modus vivendi” за локалне Србе и муслимане. *Ibid*, 150.

¹⁷ На пример, свуда у „неутралној зони” забранио је истицање српских, црногорских и албанских застава. Једино су остале оне италијанске. Затим је укинута

У сваком случају, политички лидер сјеничког краја трговац Хасан Звиздић средином септембра 1942. отишао је у Пећ да моли „владу Албаније за упутства и заштиту”.¹⁸ Власти Пећке префектуре о свему су одмах обавестили албанско Министарство унутрашњих послова (МУП) и тражиле чак да се оружјем заустави намера италијанских власти из Црне Горе о анексији „албанске територије”.¹⁹ Крајем истог месеца се по овом питању огласио и инспектор за Косово Кочо Таси (Tasi). У обраћању албанској влади он је навео да би одмах требало зауставити овакве покушаје, јер су изазивали незадовољство мештана Пећке префектуре. Уз опаску да су муслимани Сјеничког и Бјелопољског среза Италијане дочекали као ослободиоце и са њима се „раме уз раме” борили против локалних покрета отпора, и Таси је тражио од Крује да се ова територија укључи у границе Албаније.²⁰

Са своје стране, сјенички муслимани су у Тирану послали посебну делегацију. Конкретно, на конференцији политичких првака из Сјенице одлучено је да њени чланови још једном траже припајање среза Албанији. Делегате је почетком августа 1942. повео бег Расим Ћатовић, „велики ауторитет код народа у Сјеници”. У питању је бивши југословенски народни посланик, члан „Џемијета” и Демократске странке, учесник у борбама против партизана у Сјеници крајем 1941. и велики противник комуниста.²¹

Депутати су на путу провели 15 дана, од чега једно време и у албанској престоници. Ћатовић је тамо предлоге сјеничких муслимана лично изложио намеснику Албаније Франческу Јакомонију (Jacomoni), великом борцу за албанску ствар (барем када су били у питању односи са Црном Гором), мада не баш, изгледа, најпопуларнијој особи у Тирану.²²

царина на промет робе преко границе, што је смањило обим „црне берзе”. Умилта се и три-четири пута видео са илегалним четницима генерала Михаиловића. Наводно, то је све примирило ситуацију и парирало деловању Пећке префектуре и Министарства за ослобођене територије. *Ibid*, 152–156.

¹⁸ AQSh, fondi 166, v. 1942, dos. 86, dok. 2.

¹⁹ *Ibid*, dos. 88, dok. 12.

²⁰ Таси је додао да на простору Сјенице, Пештера и Петњице, у односу на Србе, има 75% „Албанаца и Бошњака”. Завршио је упозорењем да локалном муслиманском живљу није било јасно зашто се, наводно, „непријатељ третира као пријатељ, а пријатељ као непријатељ”. *Ibid*, dos. 86, dok. 3.

²¹ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. КЗР 20/46, док. Пресуда Расиму Ћатовићу, 1; Исто, док. Уверење за окривљеног Ћатовића, 10. 2. 1946, 1.

²² F. Godi, n. d., 55, 57; Jason Hunter Tomes, *King Zog of Albania. Europe's self-made muslim king* (New York: New York university press, 2004), 209.

Јакомони је већ био упознат са ситуацијом и о свему писао италијанском МИП-у. Надређене је обавестио да му стално долазе муслиманске депутације из Косовскомитровачког округа и Црне Горе, као и да је став јавног мњења у Тирани такав да очекује да се питање граница реши у албанску корист „једном за свагда”.²³ Сјенички делегати су стога од италијанских и албанских власти у Тирани добили одређене политичке гаранције, као и 12 застава и 12 печата и штампила за све општине Сјеничког среза.²⁴

Када се делегација вратила, наишла је на одбојни став гувернатора Биролија. Ћатовић је, на велико незадовољство грађана Сјенице, ухапшен са породицом, а други промотери „Велике Албаније” деградирани су или смењени са положаја. Пошто је ситуација била „алармантна”, реаговао је албански МУП и преко новог пећког префекта Хусни Пеје (Реја) тражио од италијанских власти да ослободе Ћатовића. Случај је изгледа стигао све до Рима, па се сјенички бег ускоро нашао на слободи.²⁵

Муслиманима сјеничког и бјелополског краја генерално је, међутим, поручено да промене свој политички курс и остану лојални властима Црне Горе.²⁶ Могуће да је управо због тога Карло Умилта доста времена провео у Сјеници током октобра и новембра 1942, а после краћег боравка у Тирани.²⁷ Истовремено генерал Бироли је објавио да је питање припајања десне обале Лима, тј. „мешовите зоне”, Краљевини Албанији „скинуто са дневног реда”.²⁸

Овај закључак ће се ипак показати као преурањен. На првом месту, министар Екрем-бег Вљора није престајао са пропагандом у правцу анексије и поред обећања датих комесару Умилти. Вљорино министар-

²³ Francesco Jakomoni, *Politika e italisë në Shqipëri* (Tiranë: ?, 2005), 315-316.

²⁴ О том догађају Расим Ћатовић је на послератном суђењу рекао: „Јесам, залагао сам се и трудио да доведем њихову (албанску, М. Ж.) команду у Сјеницу. Признајем да сам донео албанске фашистичке заставе, и да сам прошао кроз Пештер са истим заставама као пропагандним средством”. Историјски архив Рас, Нови Пазар (ИАРНП), фонд 76, Окружни суд Нови Пазар (ОСНП), кут. 3, ф. КЗП 20/46, док. Саслушање Расима Ћатовића, 3. 11. 1945, 1; *Исто*, док. Саслушање Расима Ћатовића, децембар 1945, 2; *Исто*, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 2; Francesco Jacomoni di San Savino, *La politica dell'Italia in Albania* (Rocca San Casciano: Arti Grafiche “F. Cappelli”, 1965), 297, 299-300.

²⁵ AQSh, f.166, v. 1942, dos. 85, dok. Prefekti Husni Peja për Komesariatin civil, 16.09.1942, 1-2; *Ibid*, dok. 3; *Ibid*, dok. 4.

²⁶ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, ин. бр. 3, ф. КЗП 25/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 12. 1945, 1; *Исто*, док. Саслушање Ћамила Прашевића, 18. 12. 1945, 1; AQSh, fondi 166, v. 1942, dos. 86, dok. 2; *Ibid*, dos. 88, dok. 11.

²⁷ C. Umlita, *op. cit.*, 156.

²⁸ М. Живковић, *Стара Рашка...*, 397.

ство је у том циљу на простор десне обале Лима илегално пребацивало доста албанских застава, као и оружја.²⁹ Даље, убрзано пропадање окупационог система у Црној Гори током прве половине 1943, те појава немачког фактора у Старој Рашки, приморали су италијанске власти на многе компромисе. То је, између осталог, отворило политички простор за нове потезе сјеничких муслимана према Тирани, који су овога пута подразумевали конкретну имплементацију на терену. Рецимо, груписање локалних муслимана у нове колаборационистичке јединице под италијанским (или немачким) заповедништвом.

Муслиманске оружане снаге у сјеничком срезу (1941–1943)

С обзиром на геополитички положај, бројност и добру наоружаност мештана обе вере, односно пријатељски став муслиманске и српске елите према окупатору, Сјенички срез се од почетка окупације показао као потентан извор колаборационистичких оружаних формација. Уколико не рачунамо пљачкашке групе које су се појавиле још током Априлског рата и оданост нису дуговале никоме, прве веће снаге муслиманских милиција (ММ) настале су у месецима после краха Југославије.

На пример, само септембра 1941. власти НДХ поделиле су 2.000 пушака муслиманима у Сјеничком и Милешевском срезу.³⁰ Уз то, локални муслимански прваци прогласили су обавезно наоружавање сељака ради напада на Србе или заштите од њих. Стога су почетком 1942. на располагању само у сјеничком крају, наводно, имали око 7.000 бораца (од којих је половина била у резерви).³¹ Како су сведочили локални Срби, „сви сељаци муслимани“ били су „наоружани, тако да су оружје носили сви, без обзира на то да ли“ су припадали „жандармерији (НДХ, М. Ж.) или не“.³²

Од дела ових трупа у јесен 1941. формирана је једна од првих јединица ММ под италијанском контролом. Имала је 300 бораца. Они

²⁹ Заставе су се почеле појављивати у неким градским институцијама и по приватним кућама. Срби су одмах одговорили на исти начин, истичући своје националне симболе. С. Umilta, *op. cit.*, 157.

³⁰ Државни архив Србије (ДАС), Ж-28, НОР, кут(ија) 14, ф(асцикла) Усташко повереништво за Санџак, 14898, док. Извештај усташког логора у Пријеполу о међусобној сарадњи усташких и домобранских власти, 2.

³¹ ДАС, Ж-30, Збирка фотографија (ЗФ), кут. 206, сл(ика) 5, 8.

³² Исто, Г-2, Комесаријат за избеглице и пресељенике (КИП), кут. 10, р. 42/1944, 1.

су носили италијанско оружје, њихове војне симболе на траци око руке, а била им је одређена и плата на месечном нивоу.³³ Заповедник ММ у Сјеничком срезу био је Ђамил Прашевић, предратни каплар Југословенске војске (ЈВ). Како је време одмицало број милиционера је растао, али је највећи део бораца остао нелегаллизован. Они су позивани само услед већих акција. Такође, почетком 1942. оформљен је и боље наоружани летећи вод, који је имао да патролира по целом терену Сјеничког среза.³⁴ Поред милиције, у Сјеничком срезу настаје још неколико паравојних одреда. Они не нападају окупатора, већ наступају углавном самостално и то против локалних Срба. Најјача таква група налазила се у Кладници код Сјенице – априла 1942. имала је чак, 1.200 бораца.³⁵

Међу локалним муслиманским снагама се, поред ММ, издвајају одреди „Добровољачке антикомунистичке милиције” (*Milizia volontaria Anticomunista / MVAC / МВАЦ*), тзв. „вулнетара”. Једина разлика у односу на ММ је то што су били под командом италијанске Врховне команде (ВК) у Албанији (*Comando superiore Albania / Superalba / Супералба*), а самим тим и нешто строже устројене. Како је то објаснио заповедник Супералбе генерал Ренцо Далмацо (*Dalmazzo*) априла 1943, јединице МВАЦ-а имао је право да формира једино он на предлог команданата дивизија и подсектора, уз пропратно мишљење њихових колега који су били на челу корпуса.

Јединице МВАЦ-а, тзв. „банде”, биле су директно подређене италијанским војним јединицама са простора на којем су настале, подељене на групе јачине око 100 бораца, те под заповедништвом цивилног начелника (или његовог изабраника). Када би се спојиле за веће операције команду би преузимали италијански официри.³⁶ Бројне снаге МВАЦ-а постојале су у Рожајској и Тутинској потпрефектури од почетка 1942. године. Оне су, међутим, деловале и преко црногорско-албанске границе, тј. у Сјеничком и Бјелопољском срезу. На тај начин сјеничким крајем почетком 1943. крстарило је више хиљада бораца, распоређених у разне типове јединица, углавном на служби код окупатора, који су чинили значајну оружану силу.

³³ Војни архив (ВА), Недићева архива (НДа), кут. 29, ф. 1, док. 29, 1.

³⁴ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Ћесовић Османа, 16. 3. 1946, 2.

³⁵ Исто, кут. 84, ф. 4, док. 9, 1.

³⁶ AUSSME, N-7/1195, Comando Settore Z (CSZ), n. 2597, 1.

Настанак „v банде“

Марта 1943. сјенички муслимани поново су ступили у додир са тиранском владом.³⁷ Наиме, због продора неколико хиљада партизана у Стару Рашку, које тамо стационирана италијанска војска није могла да сузбије, разматрано је додатно војно ангажовање локалних муслимана. Будући да су акције герилаца прекинуле виталне комуникације, оружје је могло да буде послато само од Супералбе (читај из Албаније), и то само за јединице МВАЦ-а. Сврставањем муслимана Сјеничког, али и Бјелопољског и Беранског среза у њих, указала би се нова могућност да се ова територија чвршће веже за Албанију.

Управо због тога италијански МИП није одобрио овај пројекат, не желећи да, у тренуцима када је излазак Италије из рата био све очигледнији, фаворизује једну од верских скупина у Старој Рашки.³⁸ Слично мишљење имао је и цивилни комесар Умилта. Војска је, међутим, деловала у супротном смеру. Иза њене одлуке крије се неколико разлога.

Команда Сектора „3“ (Comando settore Z)³⁹ са генералом Негријем (Negri) на челу закључила је да уколико партизани или четници крену према Метохији, њени слаби гарнизони у Рожају и Тутину неће бити у стању да их зауставе.⁴⁰ Због тога су им била потребна појачања, па су широм Косова почеле да „ничу“ нове јединице „вулнетара“.⁴¹ Албанске

³⁷ У међувремену, Италијани су оборили Крујину владу и заменили је оном Екрембега Љибохове (Libohova). Радило се о припаднику чувене земљопоседничке породице са југа Албаније, који је важио за италијанског човека још од двадесетих година. Сматран је за умеренијег националисту у поређењу са Крујом. Политика квинслиншке владе у Тирани се ипак није битније изменила ступањем Љибохове на њено чело. Томе у прилог говори његово брзо уклањање, па враћање на премијерско место у року од неколико месеци. Петер Бартл, *Албанци* (Београд: Clío, 2001), 221; J. H. Tomes, *op. cit.*, 79, 225; F. Jakomoni, *op. cit.*, 326.

³⁸ I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), s(erie) 9, vol(ume) X (Roma: Istituto poligrafico e zecca dello stato, 1990), 383.

³⁹ Формирана унутар Супералбе марта 1943. године. Покривала је италијански део Косова и северну Албанију (област Скадра). Била је подељена на два подсектора – Косово и Скадар. На њено чело био је постављен дивизијски генерал Париде Негри. Под собом је имала неколико дивизија, укључујући и дивизију „Пуља“ (Puglie) која је покривала Косово и Метохију. Седиште Команде сектора „3“ било је прво у Скадру, а касније у Призрену. AUSSME, N-7/1195, CSZ, doc. Diaro storico-militare marzo-aprile 1943, 2; *Ibid*, doc. nr. 1, All(egato) 3, 9; *Ibid*, doc. nr. 1/222

⁴⁰ *Ibid*, doc. nr. 01/2016, 4.

⁴¹ Према подацима Команде сектора „3“ са почетка маја 1943, „косовских банди“ МВАЦ-а било је 119, 32 старе и чак 87 нових формација. Старе су бројале 3.283, а нове 8.700 „вулнетара“ (са 4.721 пушком која је остала неподељена борцима, тј. налазила се у магацину дивизије „Пуља“). Укупно: 10.273 бораца за простор албанских делова

власти су одмах тражиле да се додатно наоружају и муслимани у Рожају, Тутину и Плаву, а да се из свих ових трупа искључе евентуални добровољци српског порекла. Избеглице са Косова и Старе Рашке расељене широм старе Албаније и Косова тражиле су тада, према Јакомонијевим речима, чак, 50.000 пушака.⁴² Од намесника Албаније захтевало се и да се седиште комесара Умилте пребаци у Сјеницу, а Јакомони је додао да би га требало, ако постоји могућност, заменити војним лицем.⁴³

Такође, после тешког пораза од четничких снага почетком јануара 1943. у Бјелопољском срезу и бројних насиља над цивилима,⁴⁴ које су латентно подржале локалне италијанске власти, сјенички и бјелопољски муслимани први пут су показивали „отворено непријатељство” према окупатору. Ради ублажавања свог става тражили су од Италијана заштиту, оружје и премештање муслиманских избеглица „по сваку цену”. Желели су, наиме, да их пошаљу на издржавање код Команде сектора „З”. Италијани су показивали бојазан да би муслимани могли да се окрену партизанима.⁴⁵ Цивилни комесаријат за територије са мешовитим становништвом је стога, пре него што је укинут априла/маја 1943. године, обезбедио велику економску помоћ за избеглице.⁴⁶

Супералба, даље, није благонаклоно гледала ни на присуство Немаца у Старој Рашки, који су на позив генерала Биролија, а у склопу припрема за предстојећу операцију „Шварц” (Schwarz), крајем априла заменили италијанске посаде у Новој Вароши, Прибоју, Пријепољу, Бродареву и Сјеници. Генерал Негри је само не-

Метохије и Косова! Затим су све формације окупљене у 12 већих јединица. Водили су их италијански официри уз асистенцију локалних албанских и муслиманских старешина. *Ibid*, N7-1250, CSZ, doc. nr. 01/620, 5; *Ibid*, doc. nr. 01/1151, 1.

⁴² До маја 1943. формирано је још 14 одреда МВАЦ-а, и то: пет у плавско-гусињском крају, шест у Ругови и три за Рожаје и Тутин. Ако појемо од рачунице да их је било око 100 у свакој јединици, долазимо до цифре од 1.400 нових „вулнетара”. *Ibid*, N-6/1089, 9. Armata, all. nr. 78; *Ibid*, N-6/1196, all. nr. 18; *Ibid*, all. nr. 39; *Ibid*, all. nr. 87, 3; *Ibid*, all. nr. 88, 3.

⁴³ *Ibid*, all. nr. 88, 4.

⁴⁴ Цивилни комесар Умилта пише о „заstraшујућем броју жртава и (материјалној, М. Ж.) штети”, те наводи цифру од око 1.000 убијених („масакрираних”) муслиманских мушкараца, жена и деце. После детаљне истраге ових догађаја, он је главну кривицу свалио на држање министра за ослобођене територије Екрем-бега Вљору. Указао је и на неангажованост локалних италијанских трупа да спрече надирање четника. Стога су неки италијански официри били кажњени. Коначно, Умилта је још једном потврдио цифру од 1.000 убијених муслимана и извештај послао у Рим. Албанска влада је међутим, изашла са проценама о већем броју страдалих. C. Umilta, *op. cit.*, 158-161.

⁴⁵ AUSSME, N-7/1250, CSZ, doc.nr. 01/567.

⁴⁶ C. Umilta, *op. cit.*, 163.

колико дана после уласка Немаца у Сјенички срез протествовао против одлуке да ови наоружају локалне муслимане и прикључе их својим снагама. Стога је начелник Команде сектора „З“ лично отишао у Сјеницу да ситуацију стави под контролу.⁴⁷

У таквој атмосфери Италијани су приступили конституисању снага МВАЦ-а у сјеничком, бјелопољском и беранском крају. Договором између Гувернатората Црна Гора и Супералбе, постигнутим током априла, Супералба је овлашћења да се бави војним питањима на простору десне обале Лима. То је била значајна промена у односу на раније договоре. Испред Супералбе и Команде сектора „З“ је стога средином истог месеца на терен послат потпуковник карабињерије Андреа Ди Лео (Di Leo), раније заповедник 4. батаљона карабињерије „Лацио“ (Lazio), распоређеног на Косову.⁴⁸

У Сјеници се састао са Хасаном Звиздићем и другим истакнутим муслиманима. Као залог добре воље са италијанске стране, предао им је доста хране (40 t кукуруза и 400 kg тестенине), муниције за ММ (40.000 комада разног калибра) и око 70.000 албанских франака.⁴⁹ Затим је 26. априла генерал Негри дао Ди Леу „зелено светло“ за оснивање снага МВАЦ-а у Сјеничком срезу. Поручио му је да је тај задатак од „највеће хитности“.

Нове јединице муслиманских колаборациониста добиле су надлежност над целом „3. зоном мешовитог становништва“,⁵⁰ тј. Сјеничким (јужно, источно и северно од вароши) и деловима Бјелопољског и Беранског среза на десној обали Лима. То је отприлике била територија коју су муслимани и желели да виде у оквирима Албаније. Над овим снагама је команду имао потпуковник Ди Лео, уз асистенцију поручника Бреганта (Bregant) и Ритулија (Ritulli). Штаб се налазио у Рожају, одакле је имао да одржава везу како са снагама МВАЦ-а на терену, тако и са италијанским властима у Црној Гори. Ди Лео је био директно потчињен Команди сектора „З“, а не дивизији „Пуља“, што је до тада била пракса.⁵¹ Иако то није дочекао

⁴⁷ AUSSME, N-7/1250, CSZ, doc. nr. 01/567; BArch, RW 40/41, Anlage 9, 1.

⁴⁸ *Ibid*, N-3/542, Div. „Puglie“, doc. Elementi di Rinforzo, 9. 11. 1941, 1; *Ibid*, N-7/1195, CSZ, doc. nr. 3656.

⁴⁹ *Ibid*, N-6/1196, 9. armata, All. nr. 71; М. Живковић, *н. д.*, I, 399–400.

⁵⁰ AQSh, f.166, v. 1942, dos. 85, dok. Prefekti Husni Peja për Komesariat in civil, 16. 9. 1942, 1.

⁵¹ AUSSME, N-7/1195, CSZ, doc. nr. 466; *Ibid*, doc. nr. 1/485; *Ibid*, N-7/1250, doc. nr. 1/620.

јер је повучен из Албаније у марту 1943, цивилног комесара је заиста заменило војно лице, као што је Јакомони раније предлагао.⁵²

Генерал Негри је одредио јасна правила око новачења „вулнетара“. Сваки војник требало је да има пушку, сопствену или из магацина дивизије „Пуља“, које би се давале током акција и враћале после њих. То је важило и за муницију. „Вулнетари“ су носили цивилна одела са траком на руци на којој је римским словима писао тачан број одреда којем су припадали. Плате су одређене на следећи начин: командант одреда 400 албанских франака, заменик 200 на месечном нивоу, а војници по три франка, 600 g хлеба и 5 g соли за дан проведен у акцијама.⁵³

Колика је, дакле, била јачина ових снага у Сјеничком срезу? Према речима једног од команданата, Османа Ћесовића из Сјенице, током априла 1943. у седам општина Сјеничког среза са већински муслиманским живљем формирано је исто толико одреда, односно „банди“. Људство је прикупљано на добровољној основи, али је било и мобилизације. Италијани су све „банде“ снабдели „потребним оружјем и муницијом“. Пета по реду јединица налазила се у Сјеници. Отуда, изгледа, општеприхваћен назив „V банда“. У унутрашњости среза „вулнетарима“ су заповедали председници општина, а у Сјеници поменути Ћесовић, иначе 30-годишњак.⁵⁴

Радило се о школованом човеку из угледне сјеничке породице, предратном полицијском писару на Цетињу и резервном потпоручнику. По капитулацији Југославије добио је чиновнички посао код власти НДХ у Сјеници. Важио је за симпатизера усташког режима, што је и јавно демонстрирао. Затим се, у јесен 1941, приближио италијанској окупационој управи, поставши в. д. члан врховног колаборационистичког тела у Сјеничком срезу, тзв. „Управног одбора“. Већ тада се са оружјем у руци борио против партизанских „безбожника“ и вршио ислеђивања над њима. Био је, поменимо, син

⁵² *Tomori*, 18. 3. 1943, 1; F. Jakomoni, *op. cit.*, 344.

⁵³ *Ibid*, N-7/1250, CSZ, doc. nr. 466.

⁵⁴ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. НСК 31/46, док. Саслушање Османа Ћесовића, 19. 3. 1946, 2–3; *Исто*, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 21. 5. 1946, 5.

(међу)ратног председника општине Сјенице, шурак начелника тог среза, секретар и саветник муслиманског лидера Хасана Звиздића. Непосредно пред ослобођење Немци су га поставили и за градоначелника Сјенице. Као такав био је укључен, између осталог, у организацију посланства сјеничких муслимана Јакомонију у Тирану, састанак са пуковником Ди Леом итд.⁵⁵

Италијанска документа која смо прегледали не наводе потпуно прецизан број ангажованих муслимана при МВАЦ-у. Уколико бисмо се ослањали на стандарде за постављање ових снага, рецимо на Косову, требало би да их је било око 700. До јуна је, међутим, устројено нешто више од 400 „вулнетара“ за „3. мешовиту зону“, од чега се у Сјеници налазила половина. Но, наведимо да се овде радило о борцима чије се оружје налазило, задужено, у гарнизону у Сјеници. Дакле не о оним „вулнетарима“ који су имали сопствено наоружање.⁵⁶ То указује да је њихов укупан број био већи.

Савременици износе разне процене. Они утицајнији, попут Ћамила Прашевића или немачког агента и братанца бега Расима Ћатовића Митхада, тврдили су да је у поменутих седам одреда било између 1.500–2.000 „вулнетара“. Као најјача јединица „V банда“ је сама, наводно, имала 600–700 бораца.⁵⁷ Са овим се донекле поклапа сећање Османа Ћесовића, који наводи да му је одред био јачине батаљона са три чете. Њихови заповедници били су правник и бивши члан Земљорадничке странке Ибрахим Ш. Сарачевић, раније командант ММ, али и усташки побочник из 1941, Хасан Мујагић и Наџија Ћатовић, поручник Југословенске војске.⁵⁸

Као задатке сјеничких „вулнетара“ генерал Негри одредио је: чување реда и мира са посебним освртом на спречавање насиља над локалним Србима, борбу против партизана и четника на својој територији, заштиту италијанских гарнизона у Тутину

⁵⁵ Исто, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 1–2; Исто, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 21. 5. 1946, 5; Исто, док. Изводи из саслушања за Османа-Ома-Ћесовића, 1; Исто, док. Записник о саслушању Ибрахима Сарачевића, 13. 7. 1946, 1; Исто, док. Саслушање Османа Ћесовића, 15. 3. 1946, 3.

⁵⁶ AUSSME, N-7/1250, CSZ, doc. nr. 01/1151, 2.

⁵⁷ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. НСК 31/1946, док. Саслушање Ћамила Прашевића, 15. 2. 1946, 1; Исто, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 25. 5. 1946, 2; Исто, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 2; Исто, док. Саслушање Карамарковића Рада, 19. 3. 1946, 1.

⁵⁸ Исто, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Османа Ћесовића, 15. 3. 1946, 2; ДАС, Безбедносно информативна агенција (БИА), 36(ирка) 175, ф. Тутин, 1, 3.

и Рожају, али и на Косову, надгледање саобраћајница и стварање обавештајне мреже за рачун Италијана. „V банди” било је забрањено да делује ван простора Сјеничког среза, осим уз посебно одобрење Гувернатората Црна Гора.⁵⁹

Старорашки Срби одмах су препознали политички контекст појаве нових, добро наоружаних квислиншких снага састављених од муслимана. Међу онима у Сјеничком срезу током марта се про-нела прича да је „Сјеница припала Албанији”.⁶⁰ Сам Де Леа је током боравка у Сјеници изгледа ширио такве приче, или су муслимани искористили његов долазак за такву пропаганду. У мају су и партизани констатовали да је окупатор прогласио како „простор између Ибра и Лима (Сјенички и део Бјелопољског среза, М. Ж.) улази у Велику Албанију”.⁶¹ Нешто касније четнички официри писали су у истом контексту, да „Сјеница диригује свима Муслиманима у Санџаку, чија је политика оријентисана на Албанију”.⁶² Још у мају 1944. српске избеглице из бјелопољског краја сведочиле су да су 1942–1943. муслимани „заводили албанску власт у срезу Бјелопољском и Беранском” итд.⁶³

„V банда’ сивог тића, поручника Ћесовића”.* **Оружане акције и ратни злочини**

Игром случаја Италијани су само неколико месеци имали на располагању „V банду” с обзиром на то да су већ септембра 1943. капитулирали.⁶⁴ Али и у том периоду њом су више командовали Немци, што за време операције „Шварц”, што и касније у јулу и августу. Немци су, такође, на себе преузели снабдевање јединице.⁶⁵

⁵⁹ AUSSME, N-7/1250, CSZ, doc. nr. 01/902; *Ibid*, doc. nr. 1/620; *Ibid*, N-7/1195, doc. nr. 3656.

⁶⁰ ВА, Четничка архива (ЧА), кут. 147, ф. 1, док. 5, 28.

⁶¹ ВА, НОВЈ, кут. 706, ф. 15, док. 1, 20.

⁶² ДАС, Ж-28, кут. 9, ВК „ДМ“, док. 47, 2.

⁶³ ДАС, Г-2, КИП, кут. 10, р. 65/1944, 2.

* Песма која се међу муслиманима сјеничког краја певала током Другог светског рата.

⁶⁴ Милутин Живковић, „Од окупатора до савезника. Прелазак дивизија ’Венеција’ и ’Тауриненсе’ на страну ЈВУО и НОВЈ после капитулације Италије”, *Токови историје*, 1/2022, 106–107.

⁶⁵ BAArch, RW 40/40, anl. 85, 1; *Ibid*, 87, 1; *Ibid*, 88, 1; *Ibid*, 105, 1; *Ibid*, RW 40/41, Krigstagebuch, Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien, Mai 1943, 3; *Ibid*,

Италијанске власти из Албаније притом су се жалиле да су старорашки муслимани масовно прелазили на немачку страну, сматрајући их, оправдано, за јачег и озбиљнијег војно-политичког партнера у том тренутку.⁶⁶

После капитулације Италије у Сјеници је одржана конференција муслиманске елите са представницима немачких обавештајних служби. На њој је донета и одлука да се „V банда“ сачува као јединица и употреби унутар колаборационистичких снага под контролом Немаца. Када се њихов окупациони систем стабилизовао у Старој Рашки, јединица је, са осталим ММ, потпала под команду локалног СС и полицијског вође (*SS- und Polizeiführer*) СС штандартенфирера Карла фон Кремплера (*Krempler*).⁶⁷ Заповедништво над одредом задржао је Осман Ћесовић. Стога је активно сарађивао са Кремплером, али и представницима немачке војнообавештајне службе у Сјеници.⁶⁸

СС штандартенфирер Кремплер је од појединих муслимана Сјеничана формирао „Одбор за мобилизацију“, који је скупљао борце и за „V банду“. Један од чланова био је поменути бег Расим Ћатовић.⁶⁹ Немци су, такође, вршили даљу обуку „вулнетара“.⁷⁰ Избегавање мобилизације сносило је последице. Иако је муслимане посебно вређало физичко кажњавање, Кремплер им је јавно „ударао по 25 батина“.⁷¹ Већина бораца ступила је ипак у јединицу добровољно.

„V банда“ је остала под немачком командом све до ослобођења крајем 1944, а могуће је да су се неки од бораца повукли са Немцима за Босну. Остаје међутим нејасно да ли се и када „V банда“

RW 40/53, dok. 29, 1; *Ibid*, RW 40/83, Kriegstagebuch, Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien, Juli 1943, 17, 19; *Ibid*, RW 40/43, Anl. 69, 1; *Ibid*, 89, 1.

⁶⁶ AUSSME, N-7/1250, CSZ, doc. nr. 01/675; *Ibid*, N-6/1196, 9. Armata, allegato nr. 82, 1; AQSh, fondi 149, II, dos. 142, dok. 2; *Ibid*, I, dos. 1226, dok. 1; *Ibid*, dok. 2.

⁶⁷ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, инв. бр. 3, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 3; *Исто*, док. Накнадно саслушање Митхада Ћатовића, 25. 5. 1946, 2; *Исто*, ф. НСК 31/46, Саслушање Османа Ћесовића, 19. 3. 1946, 3;

⁶⁸ *Исто*, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 3; *Исто*, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 25. 5. 1946, 6.

⁶⁹ Прикупљање људства ишло је, према речима чланова Одбора, на следећи начин: „Од куће ће су била четворица давали смо по двојицу, а где је било по двојица давали смо по једнога... из града смо му (Кремплеру, М. Ж.) дали 300 војника, а из читавог среза не сећам се колико је било“. *Исто*, ф. КЗР 25/46, док. Саслушање Расима Ћатовића, 3. 11. 1945, 1; *Исто*, док. Саслушање Расима Ћатовића, децембар 1945, 2.

⁷⁰ ИАК, фонд 420, Збирка НОБ, Саво Чукановић, „Хроника Сјенице“, 398–399.

⁷¹ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, инв. бр. 3, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 3.

утопила у веће снаге ММ (груписане у „Легију Кремплер“), те да ли су из ње повлачени борци за јединице немачке војске, СС-а и полиције састављене од старорашких муслимана и(ли) Албанаца.

Пошто је „V банда“ највише времена у борби провела управо током немачких акција и под њиховим заповедништвом, често нисмо успевали да одредимо где је самостално наступала и које је тачно изгреде починила. Остало је, међутим, вредно сведочанство капетана Тамила Прашевића да се јединица тукла углавном против партизана („више операција против НОП-а, а на страни непријатеља“) и „Срба уопште“. У позадини операције „Шварц“ припадници „V банде“ су, рецимо, заједно са локалним снагама ММ, заузели и запалили српска села „Трешњевицу, Тутиће, Врбницу, Милаковиће и Баре“.

Други савременици тврде да је истовремено, тј. средином јуна 1943, иста формација спалила села „Мрчковину, Копривну, Страњане... и Милаковиће“. Места су и „опљачкана у потпуности“, а било је убијено неколико десетина српских цивила. Наводно, све то без наређења Немаца.⁷²

Једна чета „V банде“ упала је и у села Гоње и Шушуре код Сјенице, блокирала их и почела, по инструкцијама Немаца, претрес српских кућа, наводно ради проналаска скривеног оружја и устаника. Сужње је требало предати Немцима или их убити.⁷³ Притом су припадници „V банде“ вршили насиља над цивилима.⁷⁴ Било је и убистава.⁷⁵ Сличне изгреде у селу Гоње „V банда“ починила је у

⁷² ДАС, БИА, И, 36. 175, ф. Тутин, 9; ИАРНП, ОСНП, инв. бр. 3, ф. НСК 31/46, док. Саслушање Митхада Ђатовића, 21. 5. 1946, 6; Исто, ф. НСК 35/46, док. Реферат Окружног суда у Новом Пазару, 20. 11. 1947, 1; Исто, док. Изводи из саслушања за Османа-Оматесовића, 1; М. Живковић, *Стара Рашка...*, II, 379.

⁷³ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 1, ф. НСК 4/46, док. Саслушање Маслака Елмаза, 12. 2. 1946, 1; Исто, док. Накнадно саслушање Маслака Елмаза, 14. 3. 1946, 1; Исто, док. Саслушање Маслака Елмаза, 19. 3. 1946, 1.

⁷⁴ „Отпочели су ме псовати, такође су ме и ударили грлићем од пушке... када сам ја покушао бежати... један од ових двојице пуцао ме је из пушке и ранио у леву руку... овај последњи који је дошао рекао је првome ... зашто му не дадеш још један метак“, сведочио је Симеун Радуловић из Шушуре. Исто, док. Саслушање Симеуна Радуловића, 24. 2. 1946, 1.

⁷⁵ „На сам Спасовдан наишла је војска 5-те банде ... узела ми мужа и више куће га стрељала“, причала је после рата Борка Радуловић из Шушуре; Исто, кут. 3, ф. НСК 35/46, док. Саслушање Радуловић Борке, 1.

септембру 1943. године.⁷⁶ Тада је такође, у данима после капитулације Италије, запалила село Горачиће.⁷⁷

Затим су учествовали у припремама за немачку операцију „Кугелблиц“ (Kugelblitz) крајем 1943, тукући се против партизана у доњем Полимљу (Аљиновиће, Каћево, Бродарево). Дешавало се и да им нанесу осетне губитке. Притом су некада деловали у садејству са другим муслиманским снагама, укључујући и оне немачке јединице састављене од старорашких муслимана (попут 9. компаније немачке дивизије „Бранденбург/Brandenburg“). Људство „V банде“ деловало је на сектору Бродарева и пролећа 1944, поново се тукући против комунистичких снага.⁷⁸

Послератни епилог

Када је по ослобођењу Југославије дошло време да се заузме став према ратним дешавањима, нове комунистичке власти су махом биле благе према члановима „V банде“. Ево неколико њихових послератних судбина. На првом месту, командант Осман Ћесовић рат је завршио као поручник-секретар Војног суда 37. дивизије Југословенске армије. Демобилисан је тек фебруара 1946. године. То му је узето као олакшавајућа околност, па је због командовања „V бандом“, али и интензивног односа са свим окупаторским властима током рата, септембра 1946. осуђен само на три године затвора. Неколико пута је иначе током судског процеса износио неистините податке. Међутим убрзо је помилован и јуна 1947. пуштен на слободу.⁷⁹ У затвору је, дакле, провео непуних девет месеци.

Један од потчињених му четовођа, правник Ибрахим Сарачевић, кривично није ни гоњен. Он је чак успео да у послератној Југославији изгради завидну судску каријеру, иако је властима била позната његова улога у рату. Током 1946. затичемо га на месту секретара Срес-

⁷⁶ Витомир Васојевић се 1946. присећао: „У септембру месецу изашла 5-банда у село Гоње ... узели ми брата Душана... и убили га на звано место 'Буковац.'” *Исто*, док. Пријава Васојевић Витомира, 14. 3. 1946, 1.

⁷⁷ *Исто*, док. Записник о саслушању сведока Ибрахима Сарачавића, 13. 7. 1946, 1.

⁷⁸ *Исто*, док. Саслушање Митхада Ћатовића, 13. 8. 1945, 3; *Исто*, док. Саслушање Реџа Балтића, 19. 3. 1946, 3.

⁷⁹ У молби за помиловање Ћесовић је обећавао да ће „сву своју снагу ставити на расположење Народним властима за напредак домовине“ и испуњење „првог петогодишњег плана”. *Исто*, кут. 3, ф. НСК 35/46, док. Реферат Окружног суда у Новом Пазару, 20. 11. 1947, 1, 1.

ког суда у Сјеници,⁸⁰ односно Новој Вароши,⁸¹ а нешто касније заузимао је и место јавног тужиоца у Тутину.⁸² Олакшавајућа околност му је наводно била што се јавно децембра 1941. поздравио (изљубио) са партизанским делегатима који су стигли у Сјеницу.⁸³ Други старешина, Хасан Мујагић, завршио је учешће у рату на страни партизана, и то у истом својству команданта јединице.⁸⁴

Једини „вулнетар“ за кога смо до сада утврдили да је против њега вођен судски поступак за припадност „V банди“ јесте извесни Елмаз Маслак из Медара код Сјенице. Он је маја 1946. осуђен на пет година затвора (мање време проведено у притвору), али му је јануара 1947. казна смањена на три године. Неколико месеци касније поднео је молбу Президијуму Народне скупштине ФНРЈ за потпуно помиловање.⁸⁵ И првобитна пресуда је донета тек пошто се окружни тужилац (Србин) жалио на претходну ослобађајућу пресуду (коју је донео судија муслиман), тврдећи као је „погрешна правна оцена“ била да је Маслак само „био обичан војник и да је морао да се покорава наредбама претпостављених“. Он је иначе кажњен зато што је ранио једног Србина из пушке у руку (која је касније ампутирана) и онда га предао Немцима.⁸⁶ Маслак је даље тврдио да је његов саборац Шако Брничанин стрељан

⁸⁰ У једном саопштењу Народног одбора за Сјеницу из марта 1946. пише да је Сарачевић био „у служби непријатеља... у милицији и петој банди“. Због тога није уживао „у масама, нарочито српским, неког нарочитог угледа“. Он је сам, и друге стране, наводно имао „више поверења у муслиманске масе него ли у српске“. Сарачевићу међутим „стручна способност није била задовољавајућа“, па је био „прилично површан“ у раду и „недовољно снажљив“. Ипак, означен је као лице које жели да учи и, још важније, које је било „пријатељски“ настројено према комунистима током рата. Историјски архив Ужице (ИАУ), фонд Окружни Суд Нови Пазар 1945–1953, фас. ОС НП 1946.г., Пов. 1 – Пов. 39, док. Народни одбор среза Сјеничког за Окружни суд у Новом Пазару, 20. 3. 1946, 1; Исто, док. Списак особља Среског суда у Сјеници, 1.

⁸¹ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. НСК 35/46, док. Записник о саслушању Ибрахима Сарачевића, 13. 7. 1946, 1.

⁸² Милутин Живковић, „Казна, интеграција, заборав. Послератне судбине старорашких муслимана припадника немачких снага у Другом светском рату“, *Баштина*, 64/2024, 309.

⁸³ ИАРНП, фонд 76, ОСНП, кут. 3, ф. НСК 35/46, док. Записник о саслушању Ибрахима Сарачевића, 13. 7. 1946, 1.

⁸⁴ Исто, док. Саслушање Шмрковић Алије, 9. 4. 1946, 1.

⁸⁵ Исто, кут. 1, ф. НСК 4/46, док. Месном народном одбору Сјеница, 9. 9. 1947, 1; Исто, док. Народни президијум уставотворне скупштине Окружном суду Нови Пазар, 3. 3. 1947, 1; Исто, док. Одлука Президијума Народне скупштине ФНРЈ, 3. 1. 1947, 1.

⁸⁶ Исто, док. Одлука Врховног суда НР Србије, 6. 6. 1946, 1; Исто, док. Јавно тужилаштво округа Новопазарског Окружном суду у Новом Пазару, 23. 5. 1946, 1; Исто, док. Ослобађајућа пресуда за Маслака Елмаза, 10. 5. 1946, 1–2.

још током рата од партизана, пошто је био означен за ратног злочинца.⁸⁷

Најгоре је прошао Расим Ћатовић. Како због свог држања током рата, тако још више због отвореног непријатељства према комунистима и Србима и после ослобођења. Наиме, представници локалних власти означили су га за великог противника партије и „највећег шовинисту“. Такође су постојале оптужбе за политичку сарадњу са оба окупатора на више нивоа, што је за оно време представљало врло озбиљно правно терећење. Ћатовић је стога априла 1946. осуђен на 10 година робије, а радило се о ублаженој казни.⁸⁸

ЗАКЉУЧАК

Не бисмо погрешили уколико би „V банду“ означили за јединицу паравојног и истовремено полицијског, а вероватно и обавештајног карактера. Њена употреба била је уско повезана прво са интересима Италијана, који су је створили, а онда и Немаца, под чијим је надзором достигла пуну ефикасност. Такође, ако погледамо ратни пут сјеничких „вулнетара“, видећемо да су им испред нишана углавном били припадници комунистичких снага, а тек ретко герилци из редова четника.

Но спецификум ове јединице не лежи у домену ратне доктрине, већ у сфери националне, верске, па и „високе“ политике. Пројекат сјеничке „V банде“, видели смо, прожимају различите тенденције – од покушаја дефинитивног проширења граница Краљевине Албаније на простор десне обале Лима, тзв. „3. мешовиту зону“, и попуњавања територијалног мозаика „Велике Албаније“, преко одмеравања моћи између италијанских војних и цивилних власти у Црној Гори и Албанији, до сукоба око престижа две водеће европске чланице „сила Осовине“. Велико је питање како би изгледала политичка карта ових делова Србије да Италија није иступила из рата неколико месеци после настанка „V банде“.

Снажну политичку позадину препознајемо и у одабиру старешинског кадра. За разлику од већине муслиманских колаборационистичких снага које су предводиле народне и верске вође са села,

⁸⁷ Исто, док. Саслушање Маслака Елмаза, 12. 2. 1946, 1; Исто, док. Саслушање Маслака Елмаза, 19. 3. 1946, 1.

⁸⁸ Исто, кут. 3, ф. КЗР 20/46, док. Пресуда Расиму Ћатовићу, 1–2.

заповедништво над „V бандом” дато је истакнутом припаднику танког слоја варошке беговско-трговачке елите. Исте оне која је разним интересима била повезана са бројним политичким факторима, укључујући и у ширим муслиманским слојевима омраженим режимом Краљевине Југославије. Стога не чуди што је јединица углавном била на служби у Сјеници, „ушушкана” под заштитом окупаторских гарнизона. У њеном релативно ретком изласку на терен препознаје се, можда, потреба сјеничких првака да у близини увек имају одану и снажну оружану формацију, попут неке врсте личне гарде. Народ јој је, с друге стране, певао песме.

То међутим никако не значи да „V банда” није видела борбу. Показали смо и да су њени припадници вршили ратне злочине, као уосталом све јединице сличног типа у Старој Рашки током Другог светског рата. Наравно, над супротном верском скупином, иако им је заштита Срба, барем формално, била један од главних задатака. И поред тога нове комунистичке власти заузеле су помирљив став према бившим „вулнетарима”. То непобитно говоре ретке а благе казне, како старешинском кадру, тако и борцима ове јединице, односно успешне после-ратне каријере које су неки од њих изградили. На тај начин је политички („великоалбански”) контекст „V банде” остао ван фокуса шире јавности, али и историјске науке. Циљ овог рада је управо да, у границама својих могућности, промени такво стање ствари.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, фондови: 9. армија, Команда сектора „З”, дивизија „Пуља”

Војни архив, Архива Народноослободилачке војске, Четничка архива, Недићева архива, Архива Независне државе Хрватске

Државни архив Србије, фондови: Комесаријат за избеглице (Г-2), Збирка НОР-а (Ж-28), Збирка фотографија (Ж-30)

Историјски архив „Рас” Нови Пазар, фонд Окружни суд Нови Пазар (76)

Историјски архив Ужице, фонд Окружни суд Нови Пазар 1945–1953.
Савезни архив, фонд VArch, RW 40/41

Централни државни архив, фондови: Председништво владе/ после 7. априла 1939 (149), Министарство за ослобођене територије (166), Виши цивилни комесаријат за Косово, Дебар и Стругу (167)

Објављени извори:

I Documenti Diplomatici Italiani, serie 9, volume X (Roma: Istituto poligrafico e zecca dello stato, 1990).

Штампа:

Tomori, године: 1941, 1943.

Литература:

Бартл, Петер. *Албанци*. Београд: Clio, 2001.

Борозан, Ђорђе. *Велика Албанија. Поријекло – идеје – пракса*. Београд: Војноисторијски институт, 1995.

Живковић, Милутин. „Казна, интеграција, заборав. Послератне судбине старорашких муслимана припадника немачких снага у Другом светском рату“, *Баштина*, 64/2024.

Živković, Milutin. *NDH u Srbiji. Ustaški režim u Priboju, Prijepolju, Novoj Varoši i Sjenici (travanj-rujan 1941)*. Zagreb: Despot infinitus d. o. o., 2020.

Живковић, Милутин. „Од окупатора до савезника. Прелазак дивизија 'Венеција' и 'Тауриненсе' на страну ЈВуО и НОВЈ после капитулације Италије“, *Токови историје*, 1/2022.

Живковић, Милутин. „У потрази за идентитетом. Албанство и хрватство старорашких муслимана током Другог светског рата“. у *Мултиетничка држава и национални идентитети: српско искуство у 20. веку*, ур. Станислав Сретеновић. Београд: Институт за савремену историју, 2024.

Jakomoni, Françesko. *Politika e italisë në Shqipëri*. Tiranë: ?, 2005.

Micheletta, Luca. *La Resa dei conti. Il Kosovo, l'Italia e la dissoluzione della Jugoslavia (1939-1941)*. Roma: Dipartimento di Studi Politici - "Sapienza", 2008.

Tomes, H. Jason. *King Zog of Albania. Europe's self-made muslim king*. New York: New York university press, 2004.

Umilta, Carlo. *Jugoslavia e Albania. Memorie di un diplomatico*. Italia: Garzanti, 1947.

Hadri, Ali. „Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2/1965.

Dr. Milutin Živković, Senior Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
E-mail: mzivkovickv@gmail.com

ON THE TRAIL OF “GREATER ALBANIA”. ARMED FORMATION OF THE SJENICA “V BAND” (1943–1945)

(Summary)

The article tells the story of one of the numerous armed detachments of Muslims from Stara Raška serving with the occupiers during WWII. Specifically, the Italian anti-communist volunteer militia unit, which was formed in early 1943 in Sjenica, under the name “V Banda”. It was a formation whose political significance far exceeded its military one. This is because its founding was closely linked to the project of local Muslims and the Albanian government in Tirana to annex Sjenica, along with the Bjelo Polje and Berane regions, to the Kingdom of Albania. Although it failed to do so, the “V Band” fought on the side of the occupiers against the Partisan forces until their capitulation, committing war crimes in the process. However, she remained largely forgotten in the sea of collaboration in the area of Stara Raška during the occupation, although this was also contributed by the post-war authorities compromise stance that the former “vulnetars” were not prosecuted in the majority.

KEY WORDS: *Sjenica, Muslims, „V band”, „vulentari”, Albania, Montenegro, Italians, Francesco Jakomoni, Carlo Umilta, Osman Ćesović.*